

Toni Koskinen

**SIVISTYNEISTÖ MUOTOILEMASSA SUOMEN
ENSIMMÄISEN TYÖVÄENOPISTON
PERIAATTEITA 1890 -LUVULLA**

Kasvatustieteiden ja kulttuurin tiedekunta
Pro gradu -tutkielma
Tammikuu 2019

TIIVISTELMÄ

Toni Koskinen: Sivistyneistö muotoilemassa Suomen ensimmäisen työväenopiston periaatteita 1890 -luvulla
Pro gradu -tutkielma
Tampereen yliopisto
Kasvatustieteiden ja kulttuurin tiedekunta
Tammikuu 2019

Kasvatushistoriallinen pro gradu -tutkielma tarkastelee Suomen ensimmäisen työväenopiston perustamista käsittelevää julkista keskustelua 1890-luvun Tampereella. Tampereen työväenopiston oli tarkoitus vastata aikuisikään ehtineen työväestön sivistämisestä heidän vapaa-aikanaan. Opiston perustamista julkisuudessa ajoivat erityisesti Tampereen työväenyhdistykseen läheisesti liittyneet sivistyneistön jäsenet. Heidän silmissään työväestön sivistäminen ei näyttäytynyt aikaisemman sääty-yhteiskunnan käsittämistävoin turhana pyrkimyksenä, vaan se nähtiin ratkaisuna moniin yhteiskunnallisiin ongelmiin. Pro gradu -tutkielmassa käsitellään, miksi työväestön opiskelumahdollisuuksien lisääminen tuli tälle sivistyneistölle tärkeäksi hankkeeksi 1890-luvulla ja minkälaisen yhteiskunnallisen tehtävän he antoivat työväenopistolle Tampereella.

Tutkielman primäärilähteinä on käytetty 1890-luvulta säilyneitä tekstimuotoisia aineistoja, jotka toimivat aikanaan julkisina puheenvuoroina Tampereen työväenopiston tärkeydestä. Tekstiaineisto koostuu opiston perustamista käsittelevistä Tampereen paikallislehtien palstakirjoituksista, työväenyhdistysten julkaisemista artikkeleista ja työväenopiston avajaispuheista. Tutkituissa teksteissä esitetäänkin runsaasti seikkaperäisiä ja kokonaisvaltaisia perusteluja työväenopiston perustamisen puolesta ja sen yhteiskunnallisesta tehtävästä. Primäärilähteiden tulkinnessa hyödynnetään aikaisempaa historiankirjoitusta erityisesti työväestön sivistämisestä ja Tampereen työväenyhdistyksestä 1890-luvulla.

Keskusteluun osallistuneen sivistyneistön puheenvuorot Tampereen työväenopiston perustamisesta paljastavat, että sivistyneistö piti työväestölle tarkoitettua opistoa kansanopistojen tavoin tärkeänä kansan olemassaolon turvaamiseksi. Isänmaallinen kansanvalistus tuli työväenopiston avulla ulottaa työväestöön, jotta Suomen autonomia ei vaarantuisi Venäjän keisarikunnan alaisuudessa. Sivistyneistö halusi myös perustaa opiston, jotta työväestö voitaisiin ottaa mukaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon ja se oppisi parantamaan asemaansa itsekasvatuksellisin keinoin. Osa sivistyneistöstä pelkäsi, että jos työväestöä ei opeteta ratkaisemaan sosiaalisia ongelmiaan ja se jätettäisiin kokonaan yhteiskunnallisen päätöksenteon ulkopuolelle, he olisivat alttiita omaksumaan sosialistisia oppeja taloudesta ja yhteiskunnasta. Puheenvuoroissa työväenopiston puolueettomuus haluttiin turvata tieteellisen tiedon opetuksella. Sivistyneistö uskoi valistusateen mukaisesti tieteellisen tiedon levittämisen johtavan yhteiskuntaa itsessään oikeaan ja edistykselliseen suuntaan. Suomenmieliselle sivistyneistölle opiston tieteellisyys ei kuitenkaan saanut uhata opetuksen isänmaallista ja kansallista henkeä.

Pro gradu -tutkielma on vertaisarvioitu tieteellinen artikkeli, joka on julkaistu Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirjassa *Koulu ja Menneisyys: sivistys ja kasvatus eilen ja tänään* (toim. J. Tähtinen, J. Hiipelä & R. Ikonen, 2018). Vuosikirja on hyväksytty julkaisufoorumien julkaisutasoluokituksessa tasolle 1. Pro Gradu -tutkielmana palautettu artikkeli on taittoversiota edeltävä versio, johon on korjattu kahden vertaisarvioijan kommentit ja vuosikirjan toimituksen kielelliset huomiot. Artikkelin on kirjoitettu vuosikirjan kirjoitusohjeiden mukaisesti (<https://journal.fi/koulujamenneisyys/about/submissions>. Luettu 19.1.2019). Taitettu versio artikkelista on julkaistu vuosikirjassa nimellä "Sivistyneistö muotoilemassa Tampereen työväenopiston periaatteita 1890-luvulla". Vuosikirjan artikkeli on julkaistu myös e-aineistona Journal.fi -palvelussa (<https://journal.fi/koulujamenneisyys/article/view/77691/38697>. Tarkistettu 19.1.2019).

Avainsanat: Tampereen työväenopisto, Tampereen työväenyhdistys, kansanvalistus, työväestön sivistys, wrightiläinen työväenliike

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla.

Sivistyneistö muotoilemassa Tampereen työväenopiston periaatteita 1890-luvulla

Toni Koskinen

Artikkelissa tarkastelen 1890-luvulla sivistyneistön esittämiä julkisia puheenvuoroja Suomen ensimmäisen työväenopiston perustamisesta Tampereelle. Työväenopiston perustamisesta keskusteltiin lähes kymmenen vuotta. Tampereen työväenopiston perustamista ajoi erityisesti 1800-luvun wrightiläisen työväenliikkeen sivistyneistö, joka katsoi työväestön sivistämisen välttämättömäksi yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemiseksi. Pyrin selvittämään puheenvuorojen nojalla, miksi työväestön opiskelumahdollisuuksien lisääminen tuli työväenliikkeen sivistyneistölle tärkeäksi 1890-luvulla ja minkälaisen yhteiskunnallisen tehtävän he antoivat työväenopistolle. Sivistyneistön puheenvuorojen tarkempi analyysi paljastaa, että sivistyneistö piti opiston perustamista tärkeänä kansan olemassaolon turvaamiseksi. Isänmaallinen kansanvalistus tuli ulottaa työväestöön. Sivistyneistö halusi myös perustaa opiston, jotta työväestö voitaisiin ottaa mukaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon ja se oppisi parantamaan asemaansa itsekasvatuksellisin keinoin. Työväenopiston tehtäväksi sivistyneistö katsoi isänmaallisten ja kansallista mieltä osoittavien sekä teollistuvassa ja demokratisoituvassa yhteiskunnassa toimivien kansalaisten kasvattamisen.

Asiasanat: Tampereen työväenopisto, Tampereen työväenyhdistys, työväestön sivistäminen, wrightiläinen työväenliike, kansanvalistus

Johdanto

Tammikuun 16. päivänä vuonna 1899 Tampereen raittiustalolle oli saapunut kireän pakkasen saattelemana noin 600 henkilön joukko. Heistä enemmistö oli ruumiillista työtä tekevää työväkeä, joskin joukossa oli myös kaupungin merkkihenkilöitä. (Wallin 1899b.) He olivat saapuneet Suomen ensimmäisen työväenopiston avajaisiin, jonka tarkoituksena oli huolehtia erityisesti tämän väestöryhmän sivistämisestä heidän vapaa-ajallaan. Avajaisissa julistettiinkin juhlatin menoin opiston ohjesäännöksi "luentosarjoilla, esitelmillä ja keskusteluilla herättää ja vireillä pitää tiedon ja valistuksen halua sekä isänmaallista ja kansallista mieltä kunnan jäsenissä yleensä ja erittäin sen lukuisassa työväestössä, sekä sen ohessa huolehtia ammattitaidon kehittämisestä eri toiminta-aloilla antamalla opetusta koneiden ja työkalujen rakenteessa ja hoidossa, ammattipiirustuksessa y.m." (Wallin 1899b.)

Tie Tampereen työväenopiston avajaisiin oli ollut pitkä ja monivaiheinen, sillä asiaa oli ehditty puida lähes kymmenen vuoden ajan. Paikallinen työväenyhdistys oli julkaissut vuonna 1891 ensimmäisen lehtiartikkelin, jossa toivottiin aikuisikään ehtineen työväestön sivistämisestä vastaavan opiston perustamista kaupunkiin. Tästä lehtiartikkelista alkoi vuosikymmenen kestänyt keskustelu opiston perustamisesta lehtien kirjoituspalstoilla sekä yhdistysten ja kunnanvaltuustojen kokouksissa. Tässä keskustelussa pohdittiin laaja-alaisesti työväestölle perustettavan työväenopiston sivistyksen päämääristä ja sisällöistä.

Keskustelulle oli ominaista, että sitä kävi erityisesti Tampereen työväenyhdistykseen kuulunut tai siihen läheisesti liittynyt sivistyneistö¹. Tämä on ymmärrettävää sillä, että wrightiläinen työväenliike oli ottanut työväestön sivistämisen yhdeksi keskeiseksi tavoitteekseen heti toiminnan käynnistyttyä 1880-luvulla. Tampereen työväenyhdistys ei muodostanut tästä poikkeusta. Työväenyhdistysten sivistämispyrkimys ei kuitenkaan nauttinut kannatusta koko sivistyneistössä, vaan osalla sivistyneistöä oli ennakkoluuloja työväen sivistämistä kohtaan. Työväenyhdistyksen jäsenet joutuivatkin vakuuttelemaan puheenvuoroissaan, että työväestön sivistäminen ei tee työväestöstä ”puolisivistynyttä” ja että myös he tarvitsevat korkeampaa oppisivistystä. (esim. Karvonen 1898, 63; Nyman 1899a; 1899b; Yrjö-Koskinen 1899; ks. myös Koski 2011, 164.) Muun sivistyneistön vakuuttaminen nähtiin työväenyhdistyksen piirissä elintärkeäksi, sillä opiston perustamisen katsottiin riippuvan lopulta heidän kannatuksestaan (Dahlberg 1991 [1894]; Huuhka 1990, 42–43).

Tässä artikkelissa tarkoitukseni on tutkia, miten työväestön opiskelumahdollisuuksien parantamista kannattava sivistyneistö perusteli työväenopiston tärkeyttä muulle sivistyneistölle. Työväenopistokeskustelulla tarkoitan julkisia puheenvuoroja, joiden tarkoituksena oli ottaa kantaa Tampereen työväenopiston perustamiseen 1890-luvulla. Tätä keskustelua käytiin ennen kaikkea lehtien palstoilla, mutta asiaa käsiteltiin myös Tampereen kunnanvaltuustossa, yhdistysten kokouksissa sekä opiston avajaispuheissa. Tässä artikkelissa analysoin erityisesti lehtiartikkeleita ja avajaispuheita, sillä niissä esitetään runsain määrin seikkaperäisiä ja kokonaisvaltaisia perusteluja työväenopiston perustamisen puolesta. Tekstien avulla pyrin selvittämään, miksi työväen sivistämisestä kiinnostunut sivistyneistö piti työväenopiston perustamista tärkeänä ja millaisena se näki työväenopiston tehtävän yhteiskunnassa.

¹ Sivistyneistöllä tarkoitan sitä väestönosaa, jota 1800-luvun lopulla kutsuttiin vaihtelevin termein myös ”säätyläistöksi”, ”herrasväeksi” tai ”vallasväeksi”. Tämän ajan kielenkäytössä ”sivistynyt” ihminen ei tarkoittanut vain ihmistä, joka oli hankkinut oppisivistystä tai saavuttanut ylevät sivistysihanteet ja käytöstavat, vaan ylimalkaan kansalaista, joka kuului ”sivistyneistöksi” kutsuttuun yhteisöön. ”Sivistyneistö” sana ilmaisi 1890-luvulla osin aikaisempaa ”säätyläisyyttä”, mutta siihen oli mahdollista nousta myös lukemalla itsensä ”herraksi”. (Wirilander 1974, 395–398.)

"Perustetaan maaseuduilla kansanopistoja; miksei voisi kaupunkeihin perustaa työväenopistoja?"

1890-luvulle tultaessa aikuisikään ehtineen työväestön sivistäminen oli Tampereella pienimuotoista, mutta ei täysin tuntematonta. Työväestöön aikalaiset katsoivat kuuluvaksi tehdas- ja ulkotyöntekijöiden lisäksi kisällit ja palvelijat. Heitä oli Tampereella ryhdytty vähitellen sivistämään 1860-luvulta lähtien tehtaanjohtajien järjestämällä seurustelukokouksilla, lainakirjastoilla sekä lukuseuroilla. Varsinainen luentotoiminta alkoi kuitenkin vasta vuonna 1886, jolloin samana vuonna perustettu Tampereen työväenyhdistys ryhtyi järjestämään alkeisopetuskursseja työväestölle. (Lammi 1949, 37–82; Haapala 1986, Huuhka 1990, 23–34.)

Ennen Tampereen työväenyhdistyksen perustamista kaupungin työväestön vaatimattomiin sivistysmahdollisuuksiin oli kiinnitetty vain vähän huomiota. Tämä johtui siitä, että sivistys saatettiin nähdä työväestölle jopa turmiollisena tai täysin turhana. Ensimmäinen näkemys perustui säätyyhteiskunnassa vaikuttaneeseen ajattelutapaan, jonka mukaan ihmiset syntyvät Jumalan asettamiin säätyihin. Työväestö ei kuulunut perinteiseen neljäloukkaiseen säätyjakoon, mutta ”työn säätyinä” ruumiillinen työ katsottiin työväestön velvollisuudeksi. (Haapala 1986, 88–89; Heikkinen 1997, 76–77.) Tällöin saatettiin pelätä, että työväestön sivistäminen olisi kasvattanut työväestöstä ”puolisivistynyttä”, joka ei enää arvostaisi säädylliseen kuuluvaa ruumiillista työntekoa (Nyman 1899a; Yrjö-Koskinen 1899; Kemppinen 2007, 230–232). Osa sivistyneistöstä taas piti työväestön sivistämistä turhana, sillä työväestöön kuuluvia pidettiin ”ikuisen lapsen” tasolle jääneinä olentoina. Heidän sivistämiseksi katsottiin riittävän luterilainen kasvatus ja muutama kansakouluvuosi. (Nyman 1899b; Apo 1998; Koski 2011, 164.)

Vuonna 1886 perustettu Tampereen työväenyhdistys merkitsi muutosta paikallisen sivistyneistön suhtautumisessa työväestön sivistämiseen. Yhdistystä oli perustamassa työväestön sijasta sivistyneistö, joka wrightiläisen työväenliikkeen tapaan oli huolestunut työväestön ja työnantajien välisten ristiriitojen kärjistymisestä. Teollistuminen oli luonut liikkeen silmissä työväestön ja työnantajien välille jännitteitä, joiden pelättiin johtavan työväestön radikalisoitumiseen ja yhteiskuntarauhan järkkymiseen. Wrightiläinen työväenliike pyrki estämään tätä kehityskulkua edistämällä omalla toiminnallaan työväestön henkisen, aineellisen ja yhteiskunnallisen tilan kohentamista. Yhtenä keinona työväestön aseman kohentamiseen liike näki työväestön sivistämisen, josta tulikin myös yksi Tampereen työväenyhdistyksen keskeisimmistä tehtävistä. (Rasila 1984, 293–294; Kanerva 1986, 14–19; Suodenjoki & Peltola 2007, 37–38.)

Siihen, että Tampereen työväenyhdistys ehdotti vuonna 1891 varta vasten työväestön sivistämiselle tarkoitettua oppilaitoksen perustamista, vaikuttivat esimerkillään maaseudulle perustetut kansanopistot ja Tukholmaan perustettu työväenopisto. Kansanopistojen tarkoituksena oli

levittää maaseudulle yleissivistystä isänmaallis-kristillisessä hengessä sekä turvata pienen kansan olemassaolo sivistyksen avulla. Tampereen työväenyhdistys järjestikin myöhemmin vuosina 1895–1896 työväestölle ns. kansanopistokursseja. (Lammi 1949, 80–82; Karjalainen 1986, 85–87; Huuhka 1990, 33–35.) Konkreettisen esimerkin juuri kaupungin työväestölle tarkoitettua oppilaitoksesta antoi kuitenkin Anton Nyströmin vuonna 1880 perustama Tukholman työväenopisto (Stockholms Arbetareinstitut). Tukholman työväenopiston tavoitteena oli parantaa työväestön asemaa jakamalla tieteellistä ja puolueetonta tietoa yhteiskunnallisista asioista. Nyströmin työväenopisto edusti työväenyhdistyksen jäsenten jakamaa kehitysuskoa, jonka mukaan valistuksen ja tiedon jakamisella yhteiskuntaa voitaisiin kehittää kaikille oikeaan ja edistykselliseen suuntaan. (Huuhka 1990, 37; Koski 2011, 165.)

Ei ole sattumaa, että ensimmäinen julkinen ehdotus Tampereen työväenopiston perustamiseksi esitettiin juuri Tampereen työväenyhdistyksen suunnalta. Tämä tapahtui, kun Tampereen sanomien toimittaja Kaarlo Rehnström (myöh. Riukuniemi) kirjoitti vuonna 1891 *Tärkeä toiminta-ala Tampereen työväenyhdistykselle* -artikkelin Tampereen työväenyhdistyksen pitämälle Kansalainen -palstalle Tampereen Sanomissa². Suomenmielinen Rehnström oli yhdistyksen sihteeri ja perustajajäsen. Hänen kerrotaan olleen alkavasta työväenliikkeestä kiinnostunein henkilö Tampereella. (Kanerva 1986, 23). Artikkelissaan Rehnström teki lukijoille tutuksi Tukholman työväenopistoa ja kysyi, eikö tällaisia opistoja olisi perustettava maahamme kansanopistojen tavoin. Kirjoituksessaan Rehnström puhutteli kaikkia palstan lukijoita, joskin myöhemmin Rehnström oli taipuvainen uskomaan, että päätöksen opiston perustamisesta olisi tultava työkansan valistusta harrastavan sivistyneistön suunnalta (Lammi 1949, 76; Huuhka 1990, 42).

Julkinen keskustelu työväenopistosta hiipui tämän jälkeen kolmeksi vuodeksi. Sen käynnisti uudelleen vuonna 1894 työväenyhdistyksen jäsen maisteri Aukusti Dahlberg (myöh. Alhovuori). Dahlberg kirjoitti työväenyhdistyksen julkaisemaan suosittuun Työväenkalenteriin monisivuisen perustelun Tampereen työväenopiston tarpeellisuudesta. Se ilmestyi samana vuonna myös artikkelisarjana vanhasuomalaisessa Aamulehdessä. Dahlberg puhutteli artikkelissaan selkeämmin sivistyneistöä. Hänestä työväenopistoaatteen kohtalon ratkaisee lopulta se, kuinka sitä sivistyneen ”kansanluokan puolelta kohdellaan, jolta etupäässä ratkaisuvalta tulee” (Dahlberg 1991 [1894]). Dahlbergille itselleen työväestön sivistystila oli tuttu, sillä hän oli työskennellyt nuorempana tehtaassa sekä pitänyt työväenyhdistyksen opintokursseja työväestölle. Dahlbergia voidaan pitää

² Kansalainen -palstan kirjoituksessa ”Tärkeä toiminta-ala Tampereen työväenyhdistykselle” ei tosin ole mainittu tekstin kirjoittajasta muuta kuin, että sen on ”työväestön parasta harrastava henkilö tehnyt”. Oletan kirjoittajan kuitenkin olleen työväenyhdistyksen jäsen Kaarlo Rehnström, sillä hän esitti kirjoituksessa käytettyjä argumentteja työväenopiston puolesta työväenyhdistyksen johtokunnan kokouksissa osin jo vuonna 1890, mutta erityisesti vuonna 1892 (katso Lammi 1949, 76–77; Kanerva 1986, 126).

itsensä ”herraksi” lukeneena sivistyneistön jäsenenä, sillä hänen vanhemmat olivat työläisiä ja Dahlberg valmistui ylioppilaaksi Helsingin alkeisopistosta 24 vuotiaana ja filosofian maisteriksi 31 vuotiaana Helsingin yliopistosta vuonna 1894. Toimittajan urallaan Aamulehdessä hän oli äänekkäs vanhasuomalainen, joka tunnettiin erittäin torjuvasta suhtautumisesta työväenvaltaistuvaa työväenliikettä kohtaan (Kanerva 1986, 103–104).

Rehnströmin ja Dahlbergin kirjoitukset edustivat vielä wrightiläistä työväenliikettä, joka isällisesti pyrki ohjaamaan työväestön kehitystä omista lähtökohdista käsin. Tampereen työväenyhdistys alkoi työväenvaltaistua vuonna 1896 ja sen piirissä alettiin entistä äänekkäämmin vaatia radikaaliksi katsottua mies ja ääni -periaatetta. (Kanerva 1986, 88–91) Seuraavana vuonna Tampereella järjestetyssä Työväenyhdistysten toisessa edustajain kokouksessa maan työväenliike omaksui tavoitteekseen yhtäläisen äänioikeuden, jolloin vanhasuomalaiset wrightiläiset poistuiivat työväenyhdistyksistä jättäen liikkeen nuorsuomalaisten ja radikalisoituvan työväestön käsiin (Soikkanen 1961, 52–53; Kanerva 1986, 93–99).

Kokouksessa uuden kokoonpanon saanut Työväen valtuuskunta julkaisi vuonna 1898 työväenliikkeen tavoitteita esittelevän kirjasen *Mihin pyritään? Silmäyksiä maamme työväenliikkeeseen*. Kirjan toisessa osassa Työväen valtuuskunnan sihteeri, Työmies-lehden aikaisempi päätoimittaja, nuorsuomalainen kansakouluopettaja A. H. Karvonen kirjoitti kattavan katsauksen työväestön sivistyksellisestä tilasta ja työväenliikkeen näkemistä ratkaisuisista sivistystason nostamiseksi. Sivistystason nostaminen oli Karvoselle tärkeitä, sillä hän katsoi sen olevan edellytys yhtäläisen äänioikeuden saavuttamiselle kunnallis- ja valtiopäivävaaleissa. Yhdeksi työväestön sivistystason nostamisen keinoksi Karvonen näki työväenopistojen perustamisen, josta hän käytti esimerkkinä Tampereen työväenopistohanketta (Karvonen 1898, 58).³

Tampereen työväenopiston perustamiseen johtanut aloite tuli lopulta vuonna 1898 vanha- ja nuorsuomalaisten puoluetoimintaa järjestäneen Suomalaisen Klubin puolelta. Suomalainen Klubi päätti 1.3.1898 kokouksessaan, että se ryhtyy toimimaan työväenopiston perustamisen puolesta, jotta kaupungin kansansivistystyö saataisiin lujaksi ja yhtenäiseksi (Lammi 1949, 89–91; Virtanen 1975 16–17). Suomalaisen Klubin jäsenten halukkuuteen ryhtyä ajamaan työväenopistoasiaa vaikutti se, että monet heistä aikaisempina työväenyhdistyksen jäseninä olivat huolestuneita viimeaikaisista tapahtumista. Tampereen työväenyhdistys oli nimittäin julistautunut 1897 paikalliseksi työväenpuolueeksi, jolloin myös viimeiset nuorsuomalaiset jäsenet olivat jättäneet yhdistyksen. Suomalaisen Klubin jäsenet pelkäsivät, että työväenvaltaistunut työväenyhdistys levittäisi kumouksellisia oppeja työväestöön, ellei työväestön sivistämistä saatettaisi takaisin sivistyneistön

³ Karvonen ei vaikuttanut Tampereen työväenyhdistyksessä, vaan hän oli Helsingin työväenyhdistyksen jäsen.

haltuun. (Virtanen 1975, 15; Kanerva 1986, 108–114; Karjalainen 1986, 89–90; Huuhka 1990, 48–49.)

Johtavaksi hahmoksi Suomalaisen klubin aloitteessa nousi vanhasuomalaisen keulahahmon, senaattori Y. S. Yrjö-Koskisen poika E. S. Yrjö-Koskinen, joka oli kuulunut ennen vuotta 1896 työväenyhdistykseen. E. S. Yrjö-Koskinen oli kokenut vanhasuomalainen poliitikko. Tampereen reaalilyseon lehtorina hän oli Eurooppaan tekemillään opintomatkoilla tutustunut myös muiden maiden kansanvalistustyöhön. Hän oli mukana laatimassa Suomalaisen Klubin aloitetta työväenopistosta. Hänet myös valittiin aloitteen hyväksyneessä kunnanvaltuuston kokouksessa 19.4.1898 opiston johtokunnan puheenjohtajaksi. E. S. Yrjö-Koskinen ryhtyi laatimaan muiden johtokunnan jäsenten kanssa Tampereen työväenopiston ensimmäistä ohjesääntöä, joka sai Senaatin hyväksynnän 8.11.1898 virkaatekevän kenraalikuvernöörin vaatimien muutosten jälkeen. (Lammi 1949, 95–101; Virtanen 1975, 18; Huuhka 1990, 51–54.) E. S. Yrjö-Koskinen lausui puheenjohtajan roolissa johtokunnan näkemyksen Tampereen työväenopiston perustamisesta ja tehtävästä uuden opiston avajaisissa.

Puhuttaessa Tampereen työväenopiston tehtävästä ei voi unohtaa työväenopiston ensimmäisen rehtorin näkemyksiä. Kuten Yrjö-Koskinen (1899) omassa avajaispuheessa oli huomauttanut, ”hänen työstään laitoksen suunta ja menestys kenties enemmän kuin kenestäkään muusta on riippuvainen”. Tätä vastuullista ja urauurtavaa tehtävää valittiin suorittamaan nuorsuomalainen Severi Nyman, joka oli itseoppinut sepänpoika, toimittaja, runoilija ja Hämeen kansanopiston aikaisempi rehtori. Hänet valittiin kolmesta Tampereen työväenopiston rehtorin virkaan hakeneesta yksimielisesti opiston johtoon. (Lammi 1949, 103–104; Nest 2005.) Hänen tuli virassaan vastata opiston opetuksesta ja tarvittavien lisäopettajien hankkimisesta (Tampereen työväenopiston ohjesääntö 1899). Severi Nyman lausui opiston avajaisissa myös oman näkemyksensä työväenopiston tehtävästä sekä julkaisi samana vuonna aihetta laiveammin käsittelevän kirjasen *Kansanomaisesta opetustavasta*.

Kolmannessa työväenyhdistysten edustajain kokouksessa kesällä vuonna 1899 äskettäin rehtoriksi valittu Severi Nyman kävi esittelemässä Tampereen työväenopiston toimintaa. Tässä kokouksessa perustettiin valtakunnallinen Työväenpuolue sosialistisella puolueohjelmalla, johon sisältyi puolueen oma Työväenopisto-ohjelma. Ohjelmaa laadittaessa keskusteltiin myös Tampereen työväenopiston perustamisesta ja tehtävästä. (Suomen työväenyhdistysten edustajain kokouksen pöytäkirja 1899.) Vaikka Työväen puolueen Työväenopisto-ohjelmaa ei voida pitää sivistyneistön puheenvuorona, sen avulla on mahdollista tarkastella lähemmin sivistyneistön omia intressejä liittyen työväenopiston tehtävään.

Työväestön sivistämisen nouseminen osaksi kansakunnan rakentamista

Työväenopistojen perustamista 1890- ja 1900-luvulla on usein tarkasteltu vertaillen sitä suomenmielisen sivistyneistön käynnistämään kansanvalistusliikkeeseen. Sivistyneistöstä 1840 -luvulla alkanut kansanvalistusliike näki tärkeimmäksi yhteiskunnalliseksi tehtäväkseen kulttuurisesti yhtenäisen kansakunnan rakentamisen. Tämä ajatus pohjautui J. V. Snellmanin hegeliläiseen kansallisajatteluun, jonka mukaan kansakunnan rakentaminen oli pohjimmiltaan sivistyshanke. Kansanvalistuksen tuli tehdä kansa tietoiseksi kuulumisestaan kansakuntaan, jolla oli maailmanhistoriassa oma luonteensa ja tehtävänsä. (Karjalainen 1986, 18, 24; Huuhka 1990, 16–17; Liikanen 1995, 127.) Kansan valistaminen omasta kansallisesta luonteestaan ja tehtävästä tuki ennen kaikkea suomenmielisen sivistyneistön tavoitteita turvata Suomen autonominen asema Venäjän alaisuudessa sekä oikeuttaa sen omia valtakymyksiä ruotsinkielistä sivistyneistöä vastaan. (Alapuro & Stenius 1987, 14–15; Liikanen 1995, 146–145).

Kansanvalistusliike keskittyi kuitenkin pääasiallisesti vain maaseudun talonpoikaiston sivistämiseen. Tämä johtui siitä, että talonpoikaiston katsottiin suomenmielisten keskuudessa ilmentävän suomalaisen kansanolemuksen puhtainta olemusta ja siksi siihen tuli kiinnittää erityistä huomiota. Talonpoikaistolla oli myös merkitystä sivistyneistölle omistavana ja säätyvaltiopäiville osallistuvana väestöosana, jonka kautta oli mahdollista ajaa suomenmielisten omia poliittisia tavoitteita. Talonpoikaistoon kuulumaton tilaton rahvas ja kaupunkien vähäinen työväestö jäivät sen sijaan aluksi kansanvalistusliikkeen ulkopuolelle, koska osa sivistyneistöstä ei katsonut näillä olevan aktiivista roolia kansakunnan tulevaisuuden rakentamisessa. (Karjalainen 1986 72–74; Alapuro & Stenius 1987, 14–15; Koski 2006, 67; Koski 2011, 161–164.)

Työväenvaltaiselle Tampereelle kansanvalistusliike tulikin vasta Tampereen työväenyhdistyksen vuonna 1896 järjestämien kansanopistokurssien myötä. Tätä ennen yhdistyksen sihteeri Kaarlo Rehnström perusteli työväenopiston perustamista kansanvalistuksen saattamisella koskemaan myös kaupunkien työväkeä sekä sen aseman tunnustamista osana kansakuntaa. Hän vetosi perustelussaan työväenopiston puolesta valistuksen ja sivistyksen kansalliseen tehtävään, sekä kansanvalistusliikkeen nauttimaan suosioon kaikissa kansankerroksissa.

Nykyjään, jos milloinkaan, on kansan syvien rivien kohottaminen valistuksessa ja kehityksessä, kansalaisten saattaminen tajuamaan, mitä "kansalainen"-sana sisältää, käsittämään valtiollista ja yhteiskunnallista asemaamme, oivaltamaan, kuinka tärkeätä kansan olemukselle on kansallinen valistus ja sivistys, mitä tärkein tehtävä. Sen jokainen käsittääkin, ja tämäpä juuri on saattanut kaikki kansankerrokset innokkaaseen työhön ja toimintaan esim. kansanopistojen perustamiseksi. (Rehnström 1891).

Perustelussaan Rehnström sisällytti aiemmasta kansanvalistusliikkeestä poiketen työväestön osaksi kansaa ja katsoi, että työväenopisto jatkaisi kansanvalistusta myös tähän aiemmin valistuksesta osattomaksi jääneeseen väestönosaan. Tämä työväenopiston kansakunnan rakentamiseen tähtäävä tehtävä ilmeni kaikissa suomenmielisten työväenyhdistyksen jäsenien puheenvuoroissa. (Nyman 1899b; Yrjö-Koskinen 1899; ks. myös Tampereen Uutiset 1894).⁴ Tärkeätä Rehnströmin perustelussa oli se, ettei työväestön sivistäminen näyttäytynyt enää turhana pyrkimyksenä. Työväestön sivistäminen asetettiin talonpoikaiston valistamisen tavoin koko kansakunnan olemassaolon ehdoksi (Rehnström 1891; ks. myös Tampereen Uutiset 1894).

Työväenyhdistysmiesten pyrkimys vakuuttaa muu sivistyneistö työväenopiston tarpeellisuudesta vetoamalla kansalliseen tehtävään oli tarkoituksenmukaista 1890-luvun Tampereella. Venäjän keisari oli nimittäin antanut Suomelle postimanifestin vuonna 1890, jossa määrättiin Suomen postilaitoksen siirtäminen Venäjän sisäministeriön alle. Postimanifesti merkitsi sivistyneistölle Suomen autonomian vaarantumista, mikä oli omiaan voimistamaan kansanmielisyyttä. (Jussila 2009, 69–70.) Postimanifesti oli merkityksellinen myös kansanvalistajille itselleen, sillä se oli saanut kansanopistokentän vakuuttuneeksi siitä, että sen tehtävänä oli kansan yhdistäminen ja henkisen vastustuskyvyn lujittaminen (Huuhka 1990, 22–23).

Työväenyhdistyksen miehet katsoivat poikkeuksetta, että työväestöä tuli sivistää, jotta se voisi osallistua yhteiskunnalliseen elämään. Työväestön osallistuminen yhteiskuntaelämään oli työväenyhdistysmiesten mukaan välttämätöntä edellytys sille, että yhteiskuntaa voitaisiin kehittää suotuisaan suuntaan. (Rehnström 1891; Dahlberg 1991 [1894]; Karvonen 1898.) Tämä ilmenee esimerkiksi maisteri Aukusti Dahlbergin puheenvuorossa:

Työmies on opetettava tuntemaan, ettei hän ole paljas raataja, työkone, jonka henkinen pääoma on kokonaan jätettävä lukuunottamatta. Hänestäkin on tehtävä elimellinen jäsen yhteiskunnassa, jotta yhteiskunnan kaikki kokemus ja elämänviisaus tulisi yhteiseksi hyväksi käytettyä. (Dahlberg 1991 [1894], 215.)

Työväestön valtiollinen ja yhteiskunnallinen asema tarkoitti työväenyhdistysmiehille ennen kaikkea heidän äänioikeudellista asemaansa. Äänioikeuteen kiinnitettiin paljon huomiota 1890-luvun julkisessa keskustelussa ja politiikassa Tampereella ja muualla Suomessa. Vielä tuolloin vain harvalla työväestön jäsenellä oli mahdollisuus saavuttaa tulojensa avulla veroäyrien mukaan määräytyvä äänioikeus porvarisäädysssä tai kunnallisvaaleissa. Yhtäläisestä äänioikeudesta valtiopäivä- ja kunnallisvaaleissa tuli 1880-luvulta alkaen vuosikymmenten ajaksi poliittinen kiistakapula, jonka

⁴ Kansakunnan rakentaminen vakiintui myöhemmin työväenopiston viralliseksi tehtäväkuvaksi, sillä opiston ohjesäännön mukaan sen tehtävänä oli isänmaallisen ja kansallisen hengen ylläpitäminen kunnan jäsenissä (Työväenopiston ohjesääntö 1899). Se vaikutti osaltaan määrittelevän työväestön sivistystyön sisältöjä, sillä opiston ensimmäinen rehtori Severi Nyman piti Snellmanin tavoin kansanopetuksen tärkeimpinä aineina oman maan taloutta, historiaa ja maantiedettä (Nyman 1991 [1899], 256-258; Ahonen 2003, 25).

takana vaikuttivat ruotsinmielisten, vanha- ja nuorsuomalaisten sekä työväenvaltaistuneen työväenliikkeen poliittiset tavoitteet. (Rasila 1984, 582–584; Mylly 2006, 62–77.) Suomenmieliset poliitikot pyrkivät Tampereella ja muualla Suomessa 1880-luvulta alkaen valtaamaan porvarisäädyn edustuksen ruotsinmielisiltä ajamalla korkeimman veroäyryn äänestäjien äänimäärän laskemista 25:sta 10:een ääneen (Haapala 1986, 193; Kanerva 1986, 79–80; Mylly 2006, 62–65). 1890-luvun puolivälissä vanhasuomalaisesta ryhmästä erosivat entistä selvemmin omaksi ryhmäkseen nuorsuomalaiset, jotka asettivat liberaalissa puolueohjelmassaan lopulliseksi tavoitteekseen yhtäläisen äänioikeuden ideologisista ja kannatuksellista syistä (Vares 2000, 49–52; Mylly 2006, 67–68). Myös vuoden 1899 jälkeen työväenvaltaistunut työväenliike otti yhtäläisen, mutta myös yleisen äänioikeuden tavoitteekseen, saavuttaakseen vaikutusvaltaa yhteiskunnassa työväestön, tilattomien ja muiden aikaisemmin äänioikeudettomien tuella (Soikkanen 1961; Kanerva 1986, 96–99; Mylly 2006, 75–76).

Työväenopiston perustamisen tuli työväenyhdistysmiesten mukaan edesauttaa äänioikeuskysymyksen ratkaisemista kunkin sopivaksi katsomalla tavalla. Työväenyhdistysmiehet eivät kuitenkaan olleet puheenvuoroissaan keskenään samaa mieltä siitä, mitä työväestön sivistäminen käyttämään yhteiskunnallista vaikutusvaltaansa todella tarkoitti. Erityisesti vanhasuomalaisen Dahlbergin ja nuorsuomalaisen Karvosen esittämät puheenvuorot tuottivat keskenään erilaisen kuvan siitä, mikä nähtiin työväestölle sopivaksi tavaksi osallistua yhteiskunnalliseen päätöksentekoon.

Puheenvuorojen eroissa ilmenevät 1800-luvun lopun diskursiiviset tavat määrittellä työväestöä. Näistä diskursseista keskeisimpänä työväenopistokeskustelussa olivat paternalistinen ja valtiososialistinen diskurssi. Työväestöä 1800-luvulla määritelleitä diskursseja tutkineen Sakari Heikkisen (1997, 76–78) mukaan sääty-yhteiskunnasta peräisin oleva paternalistinen diskurssi käsitteellisti työväestön palkollisina. Heidän katsottiin olevan isäntävallan alaisia, jolloin heille ei kuulunut poliittisia oikeuksia. He saattoivat kuitenkin esittää toivomuksia, valituksia ja pyyntöjä isäntävälleen sekä vaikutusvaltaisille henkilöille, jotka vain olivat valmiita heitä kuuntelemaan. (Haapala 1986, 193–194; ks. Rasila 1984, 582–583) Vastakkaista näkemystä edusti valtiososialistinen diskurssi, joka oli kulkeutunut Saksasta Suomeen Y. S. Yrjö-Koskisen ja Theodolf Reinin kirjoitusten myötä 1870-luvulla. Valtiososialistinen diskurssi uskoi työväestön mahdollisuuksiin osallistua yhteiskunnalliseen elämään, sillä siinä työväestölle katsottiin mahdolliseksi elää “omalla kannallansa” täysivaltaisena kansalaisena. Valtiososialistisessa diskurssissa ei kuitenkaan uskottu työväestön itse pystyvän aikaansaamaan muutosta heikon asemansa vuoksi. Valtion, kunnan ja sivistyneistön tehtäväksi katsottiin työväestön aineellisen ja

henkisen tilan parantaminen riittävälle tasolle, jotta sen yhteiskunnallista asemaa voisi kohentaa. (Haapala 1986, 177–178; Heikkinen 1997, 80–82.)

Vanhasuomalaisen maisterin Aukusti Dahlbergin voidaan katsoa tuottaneen näistä kahdesta diskurssista paternalistista diskurssia. Dahlberg asetti kirjoituksessaan työväestön äänioikeuden suhteen hyvin samanlaiseen asemaan, kuin missä he olivat olleet palkollisina isäntävallan alaisina. Dahlberg katsoi, että työväestön yhteiskunnalliseksi osallistumiseksi riittäisi valistuneiden mielipiteiden esittäminen varsinaiseen politiikkaan osallistumisen sijasta.

Työmiesten ei [-] tarvitse ottaa osaa varsinaiseen poliittiseen elämään muulla tavoin kuin välillisesti eli sen siveellisen voiman kautta, mikä heillä valistuneina kunnan jäsenenä on, ja lausumalla mielipiteitä ja toivomuksia. Työväenopistojen tarkoituksena ei suinkaan olisi koettaa tehdä työmiehistä politikoitsijoita sanan varsinaisessa merkityksessä, mutta kyllä valppaita yhteiskunnan jäseniä, jommoisia kaikkien tulee ollakin. (Dahlberg 1991 [1894], 216.)

Työväestön yhteiskunnallinen osallistuminen jäi Dahlbergin tuottamassa paternalistisessa diskurssissa siten edelleen “isäntävallan alaiseksi” varsinaisen politiikan ulkopuolelle. Työväenopistojen yhteiskunnalliseksi tehtäväksi hän näki työväestön sivistämisen, jotta se kykenisi muodostamaan valistuneen mielipiteen varsinaisten poliitikkojen päätöksenteon tueksi (Dahlberg 1991 [1894], 216). Tällainen käsitys työväenopiston yhteiskunnallisesta tehtävästä sopii yhteen vanhasuomalaisten kansanvaltaisuuskäsityksen kanssa. Vanhasuomalaiset olivat 1880-luvulla omaksuneet ajattelutavan, jossa he näkivät vain itsensä tarpeeksi kykenevinä tulkitsemaan yhteiskunnan päätöksenteon perustaksi asetettua ”kansan tahtoa”. Vanhasuomalaisten toimiessa ”kansan tahdon” todellisina tulkitsijoina kansan ei itse tarvinnut osallistua päätöksentekoon. (Liikanen 1995, 292–297.)

Selkeästi reformistisempaa ja liberaalimpaa näkemystä työväestön äänioikeuskysymykseen edusti Työväenvaltuuskunnan sihteeri, nuorsuomalainen A. H. Karvonen. Hän oli todennut Työväenvaltuuskunnan kirjasessa *Mihin pyritään?*, että äänioikeuden eväämistä perusteltiin työväen sivistymättömyydellä (Karvonen 1898, 64–65). Työväestöllä ei katsottu olevan tarpeeksi ”älyä” oman asemansa parantamiseen, jotta se kykenisi keksimään keinoja asemansa parantamiseen, voittamaan vastustajansa neuvottelupöydissä tai yhdistämään voimiansa yhdistymällä yhteisen tavoitteen saavuttamiseksi (Karvonen 1898, 32–33). Samalla työväestön vastustajat vetosivat sen siveellisyyden puutokseen, joka ilmeni ulkoisen olemuksen raakuutena:

Siveellinen luonne ja sen lujuus tulee näkyviin ihmisen tavoissa. Rikokset, raa'at tavat, torat, tappelut, eläinten rääkkäys, törkeät puheet, juoppous, kiroilemiset ovat raa'an luonteen ja tahdon heikkouden merkkejä. Työväen pyrintöjen vastustajat vetoavat työväen raakuuteen, kun työväelle vaaditaan sananvaltaa yhteiskunnassa. Ei siis ole ollenkaan yhdentekevää, miten työväki ulkonaisesti esiintyy. (Karvonen 1898, 64.)

Tästä johtuen äänioikeuskysymys ratkeaisi tehostamalla työväestön sivistystoimintaa. Työväenopisto ei kuitenkaan itse pysty asemaansa parantamaan. Valtiososialistisen diskurssin mukaisesti Karvonen katsoi, että valtiolla, kunnalla ja sivistyneistöllä oli tärkeä rooli työväestön yhteiskunnallisen aseman kohottamisessa (Karvonen 1898, 56). Valtiososialistisen diskurssin tavoin työväestön sivistäminen näyttäytyikin Karvoselle ennakkoehtona sille, että työväestölle voidaan antaa äänioikeus ja päätäntävaltaa yhteiskunnallisissa asioissa (Karvonen 1898, 64–65). Mielenkiintoista Karvosen perustelussa on, että Snellman oli käyttänyt samaa perustelua rahvaan rajaamiseksi yhteiskunnallisen osallistumisen ulkopuolelle (Liikanen 1995, 128). Karvosen seuraama valtiososialistinen diskurssin rajaa samalla tavalla ”siveettömän rahvaan” yhteiskunnallisen vaikuttamisen ulkopuolelle, kun taas ”siveellinen rahvas” paikantui yhteiskunnallisen vaikuttamisen sisäpuolelle. Karvonen näyttää siten jättävän kansansivistäjille oikeuden määrittellä, millä tavoin työväestön oli sivistyttävä, jotta se voisi vaatia itselleen yhtäläisen äänioikeuden. Tampereen työväestön koulutusohjelmia 1800-luvun lopulla tutkineen Pertti Haapalan (1986, 178) mukaan tämä tarkoitti lähinnä porvariston arvojen ja sivistyksen omaksumista. Samanlaisen tulkinnan voi antaa osittain Karvosen kirjoitukselle, sillä hän katsoi työväestön sivistystyön perustuvan olemassa olevan sivistyksen kehittämiseksi (Karvonen 1898, 65).

Työväenopisto vastauksena teollistuvan yhteiskunnan sosiaalsiin ongelmiin

Työväenopistokeskustelussa ei kiinnitetty huomiota vain työväestön yhteiskunnalliseen asemaan. Työväestöä tarkasteltiin työväenopistokeskustelussa myös sosiaalisena luokkana 1890-luvun työväenkysymyksen kyllästävässä ilmapiirissä. Työväestön katsottiin eroavan muista väestöryhmistä niin elinkeinonsa, -olojensa kuin -tarpeittensa mukaan (Dahlberg 1991 [1894]; Karvonen 1898; Nyman 1899b). Sosiaalisena luokkana määritteli aikalaisten silmissä ennen kaikkea kodin ulkopuolella tehty aikaan sidottu palkkatyö, teollisuuskaupungeissa asuntojen ahtaus ja vaatimaton toimeentulo (Rasila 1984, 287; Haapala 1986, 36). Työväestön elinolot herättivät huolta paikallisissa lehdissä, joissa erityisen ongelmalliseksi nähtiin teollistumisen myötä syntynyt tehdastyö. Tehdastyön syyksi 1800-luvulla yleensä luettiin työväestön köyhyys, sairaudet ja moraalinen rappio. Sosiaaliset ongelmat nousivat erityisesti keskusteluun 1890-luvulla, jolloin voimistunut muuttoliike ja sitä seurannut asumisen ahtaus olivat tuoneet työväestön kohtaamat epäkohdat entistä selvemmin esille. (Haapala 1986, 137–176.)

Tampereen työväenyhdistys pyrki osana wrightiläistä työväenliikettä ratkaisemaan työväestön kohtaamia sosiaalisia ongelmia, jotta työväestö olisi mahdollista nostaa kansalaisuuden vaatimalle tasolle ”seisomaan omalla kannallansa”. Wrightiläisessä työväenliikkeessä nähtiin, että

työväestö ei kykenisi kohoamaan itsenäiseksi ja vastuutakantavaksi kansanosaksi, jos sen aineellista ja henkistä hyvinvointia ei olisi turvattu. Osaltaan tästä johtuen työväenyhdistysten sivistyneistö pyrki parantamaan työväestön asemaa, koska työväestön ei katsottu itse siihen pystyvän. Työväestön itsensä tehtäväksi jäi yhteiskunnallisen toiminnan ulkopuolella oleva itsekasvatuksellinen toiminta, joka tähtäsi esimerkiksi raitistumiseen raittiusliikkeen avulla tai säästäväisyyteen oma-aputoiminnan kautta. (Haapala 1986, 178–179, 186; Kanerva 1986, 14–17; Suodenjoki & Peltola 2007, 37–38.)

Tätä taustaa vasten ei ole yllättävää, että työväenyhdistysmiehet A. H. Karvonen ja Aukusti Dahlberg perustelivat työväenopistojen tarpeellisuutta keinona parantaa työväestön henkisiä ja aineellisia elinoloja. Puheenvuoroissaan he tarkastelivat erityisesti tehdastyön vaikutuksia työväestön henkiseen tilaan sekä seurauksia, joita ”henkisten kykyjen kuihtumisen” katsottiin aiheuttavan työväestössä. Tehdastyön yksipuolisuuden uskottiin surkastuttavan henkistä tilaa, sillä sen ei katsottu tarjoavan tarpeeksi aineksia aivojen toiminnalle, joka siten jäi kehittymättömäksi. (Dahlberg 1991 [1894], 213; Karvonen 1898, 33–35.) Henkisestä köyhtymisestä katsottiin seuraavan tyytymättömyyttä, työn laiminlyöntiä sekä kyvyttömyyttä oman asemansa parantamiseen (Dahlberg 1991 [1894], 213). Karvonen jopa pelkäsi, että pitkälle erikoistuva tehdasteollisuus oli kuljettamassa työväestöä kohti ”henkistä kuolemaa” ellei henkisten kykyjensä kehittämiseen, tietojen hankkimiseen ja siveellisen luonteen voimistamiseen kiinnitettäisi huomiota (Karvonen 1898, 35). Työväenopiston yhdeksi tehtäväksi Karvonen ja Dahlberg näkivät teollistumisen ja tehdastyön haitallisten seurausten ehkäisemisen.⁵

Toisenlainen teollistuvaan yhteiskuntaan liittyvä työväenopiston tehtävän merkitys löytyy opiston ensimmäisen rehtorin Severi Nymanin avajaispuheesta. Se voidaan tulkita yritykseksi sopeuttaa työväestöä liberaalin kapitalismin omaksuneeseen yhteiskuntaan. Suomessa oli siirrytty 1800-luvun puolivälistä lähtien merkantilistisesta talousjärjestelmästä liberalistiseen talousjärjestelmään. Liberaali talousoppi korosti yksilöiden omakohtaista voitontavoittelua, joka markkinamekanismin avulla koitui lopulta yhteiskunnan yleiseksi hyväksi. (Pulkkinen 1987, 62; Ylikangas 2007, 148–56; Jussila 2009, 38) Työväestölle liberalistinen talousoppi konkretisoitui ennen kaikkea vuonna 1879 säädetyssä asetuksessa elinkeinovapaudesta. Sen myötä työsopimuksen laatiminen vapautui, liikkumisrajoituksista luovuttiin ja palkka määrättiin maksettavaksi rahana. Työväestölle tuli ensimmäistä kertaa mahdollisuus myydä omaa työvoimaansa vapaasti kenenkään rajoittamatta, mutta samalla työväestön tuli itse vastata omasta toimeentulostaan. Työväestöä kannustettiin työnteossa ahkeruuteen, säästäväisyyteen ja vastuuntuntoon, joka mahdollistaisi

⁵ Dahlberg sisällytti työväestön sivistämiseen myös itsekasvatuksellisen merkityksen, sillä työväestölle tuli opettaa keinoja ehkäistä henkilökohtaisia ongelmia. Näistä Dahlberg mainitsi juoppouden, tuhlaavaisuuden ja välinpitämättömyyden. (Dahlberg 1991 [1894], 216.)

paremman toimeentulon ja sitä kautta tapahtuvan elintason nousun. Ahkeruus oli työntekijän hyve, kun taas laiskuus katsottiin helposti työväestöä ajoittain vaivanneen köyhyyden ja työttömyyden syyksi taloudellisten suhdannevaihtelujen sijasta. (Rasila 1984, 260; Haapala 1986 104, 197.)

Työväestön suhde työntekoon muodostuikin olennaiseksi Nymanin avajaispuheessa, jossa hän perusteli opiston tarpeellisuutta käsittelemällä työn merkitystä. Työ ja työnteko sai Nymanin puheenvuorossa korkean arvon. Puheenvuorossaan Nyman ymmärsi työn luterilaiseen tapaan ihmiselämään kuuluvaksi välttämättömyydeksi, Jumalan ihmiselle asettamaksi ”elämän pakoksi”. Vaikka Nyman katsoi Jumalan velvoittaneen ihmisen työntekoon, hän kuitenkin piti liberalistisen talousteorian mukaisesti työntekijän todellisina vaikuttimina omaisuuden, pääoman ja elämäntarpeitten tavoittelun. Hän kannusti työväestöä ahkeruuteen, sillä työn arvonimen Nyman katsoi kuuluvan vain niille, jotka työstänsä ”väsymyksen palkakseen saa”. Työn arvon kannalta ei ollut merkitystä, tekikö yksilö ruumiillista vai henkistä työtä. (Nyman 1899a.)

Nyman määrittelee liberalistiseen talousoppiin liittyneen utilitarismin mukaisesti työn arvoksi sen, ”mitä hyötyä kustakin työstä on tekijälleen, yhteiskunnalle ja laajemmassa merkityksessä koko ihmiskunnalle.” Ollakseen hyödyllinen ruumiillisen työn tekijä tarvitsee henkisen työn saavutuksia. Samoin henkisen työn tekijä tarvitsee ruumiillisen työn aikaansaannoksia. (Nyman 1899a.) Tätä Nyman perustelee ihmisen tekemän työn itsetietoisuudella:

Sanotaan, että hevonenkin työn pellolla niine sivistyksineen, vaan kuinkahan kävisi, jos aasi olisi auran perästä astumassa. Ihmisellinen työ tapahtuu itsetietoisesti, vapaan tahdon ilmauksena, siksi siinä tarvitaan järkeä ja järki tarvitsee valistusta. (Nyman 1899a.)

Ruumiillisen työn tekijä siten ei tarvinnut sivistystä vain suoriutuakseen työtehtävistään, vaan pikemminkin ymmärtääkseen työntekoa arvon ja merkityksen. Työväenopiston yhdeksi tehtäväksi Nymanilla rakentui siten markkinaliberalistinen näkemys työväestön kasvattamisesta työntekoa arvostaviksi kansalaisiksi. Taustalla vaikutti liberalismien käsitys omien etujen tavoittelemisen johtavan lopulta yksilöiden itsensä ja koko yhteiskunnan hyödyksi.

Tiedon ja valistuksen levittäminen työväestöön yhteiskunnan kehittämisen ehtona

Vaikka työväenopistokeskustelussa vuosikymmenen aikana esitetyissä puheenvuoroissa tuotettiin keskenään erilaisia kuvia työväenopiston tehtävästä, niissä kaikissa työväenopiston katsottiin saavuttavan tavoitteensa tiedon levittämällä työväestön keskuuteen. Tämä tiedon ”demokratisointi” kuului olennaisesti 1700-luvulla syntyneeseen ja erityisesti 1800-luvulla Suomessa vaikuttaneeseen valistusaatteeseen. Valistusaatteessa yhteiskunnallisen uudistamisen katsottiin perustuvan rationaaliseen ajatteluun ja tieteelliseen tietoon, joiden avulla yhteiskunnan ongelmat olisi mahdollista ratkaista edistyksellisesti. (Karjalainen 1986, 23; Tuomisto 1992, 32–33; Heikkinen

1997, 37.) Tämä valistusaate kulkeutui myös työväenopistokeskusteluun kansanvalistusliikkeen ja wrightiläisen työväenliikkeen mukana, sillä molemmat pyrkivät toteuttamaan yhteiskunnallisia uudistuksia kansaa valistamalla (Liikanen 1995, 239; Suodenjoki & Peltola 2007, 37). Myös työväenvaltaistunut työväenliike katsoi työväenopisto-ohjelmassaan ”valon kuuluvan jokaiselle kansalaiselle”, ja se asetti tieteellisyyden kannattamansa sosialismin yhdeksi perustaksi (Suomen Työväenyhdistysten edustajain kokouksen pöytäkirja 1899; Soikkanen 1961, 83).

Täkäläisessä työväenopistokeskustelussa ei jäänyt myöskään huomaamatta Ruotsissa lääketieteen tohtori Anton Nyströmin vuonna 1880 perustama Tukholman työväenopisto, jonka aatteelliset lähtökohdat olivat 1800-luvun valistusaatteisiin kuuluneessa comtelaisessa positivismissa (Huuhka 1990 37; Koski 2011, 165). Ranskalais sosiologi Auguste Comten positivismin keskeisenä opinkappaleena oli, että tieteen empiristisen metodin avulla olisi mahdollista selvittää todellisuudessa vallitsevat lainmukaisuudet ja että yhteiskunnalliset päätökset tulee tehdä yksilölliset näkökohdat ylittävistä tieteellisistä näkökulmista (Koski 2011, 165; Sintonen 2002, 45–51). Comtesta kirjoittanut Nyström katsoi perustamansa laitoksen tehtäväksi jakaa kaikille tieteellistä tietoa, johon nojautuen he voisivat järjestää elämänsä ja yhteiskuntaa järkipäraseksi (Huuhka 1990, 37; Koski 2011, 165). Tukholman työväenopisto tunnettiin myös Tampereella, sillä opistoa oli tehty tutuksi useamman kerran paikallisissa lehdissä ja työväenyhdistyksen kokouksissa (Rehnström 1891; Dahlberg 1991 [1894], 218–220; ks. myös Virtanen 1975, 14). Tieteellisyys ja valistusaate vetosivatkin kaikkiin työväenopistokeskusteluun osallistuneisiin. Opiston rehtori Nyman tiivistä käsityksensä työväenopiston tieteellisestä opetuksesta vuonna 1901 pitämässään avajaispuheessa seuraavasti:

Kansanvalistustyön tulee olla kokonaan vapaata, jos mieli sen koitua kansan onneksi ja siunaukseksi. Opin ja tiedon alojen tulee olla todellinen, puolueeton yhteiskenttä, jota viljelemään ja jolla virkistämäään voipi kansanmies yhtyä tiedemiehen kanssa, työmies liikkeenpitäjän kanssa, jossa eri ihmisluokat valtiollisista, taloudellisista tai uskonnollisista vastakohdista huolimatta saattavat yhtyä toisiansa ymmärtämään, ymmärtämään totuutta ja kauneutta sekä omaa tarkoitustansa maailmasta. (Nyman 1901.)

Työväenopiston perustaminen rakentuikin tutkituissa puheenvuoroissa osaksi valistusdiskurssia, jossa korostettiin tiedon demokratisoimista ja yhteiskunnan rationaalista kehittämistä. Henkilökohtaisista poliittisista sitoumuksistaan huolimatta kaikki keskusteluun osallistuneet olivat samaa mieltä siitä, että työväenopiston opetuksen tulee perustua tieteelliselle ja puolueettomalle opetukselle (Dahlberg 1991 [1894], 215; Karvonen 1898, 57; Nyman 1899b; Suomen Työväenyhdistysten edustajain kokouksen pöytäkirja 1899). Käsitys vakiintuikin perustetun työväenopiston viralliseen tehtäväkuvaan. Vanhasuomalainen vapaaherra E. S. Yrjö-Koskinen lupasi avajaispuheessaan johtokunnan puheenjohtajan roolissa, että opistossa esitetään vain ”täytenä

totuutena ainoastaan sitä minkä tiede epäamättömästi on siksi todistanut” (Yrjö-Koskinen 1899). Kiistanalaisempi kysymys työväenopistokeskustelussa sen sijaan oli, mitkä opinkappaleet ansaitsivat tieteellisen tiedon arvonimen ja voitaisiin siten ottaa työväenopiston opetuksen perustaksi. Erityisesti suomenmielisten ja työväenvaltaistuneen työväenliikkeen kannat työväenopistossa opetettavista tieteellisistä opinkappaleista erosivat toisistaan.

Merkittävin erimielisyys maltillisten suomenmielisten ja työväenvaltaistuneen työväenliikkeen edustajien välillä näyttää koskeneen kansantaloustieteen oppisisältöjä. Tarkemmin ilmaistuna kyse oli erityisesti sosialistisen kansantalousopin opettamisesta. Sosialismi oli leimautunut Suomen julkisessa keskustelussa “yhteiskunnalliseksi taudiksi” yleisen historian professorin ja voimakas äänisen fennomaanin Georg Zacharias Forsmanin Yrjö Koskisen nimellä vuonna 1874 kirjoittamasta *Työväen-seikka* artikkelista lähtien. Sosialismin pelättiin leviävän työväestöön, joka oletettiin alttiiksi “rikkaruohojen kylväjien aikeille” sen kohtaamien yhteiskunnallisten epäkohtien vuoksi. (Koskinen 1874; Heikkinen 1997, 81.) Työväenopistokeskustelussa vanhasuomalainen Dahlberg katsoi, että sosialismin leviämistä voitaisiin estää jakamalla yhteiskunnallista tietoa. Dahlberg uskoi positivistiseen tapaan, että yhteiskunnallista kehitystä ohjaavat yhteiskunnalliset luonnonlait. Sosialismi edusti hänelle “yhteiskunnallisesti väärää” käsitystä. (Dahlberg 1991 [1894], 211–213.) Tätä Dahlberg vaikuttaa perustelevan sillä, että sosialismi ei ole tieteen osoittamien yhteiskunnallisten luonnonlakien mukainen (Dahlberg 1991 [1894], 216). Dahlbergin tavoin myös vanhasuomalaisten äänenkannattajan *Aamulehden*, päätoimittaja Eino Wallin (1899a) ja nuorsuomalainen työväenopiston rehtori Severi Nyman (1899a) pitivät sosialismia yhteiskunnallisesti vääränä ja todellisuudessa mahdottomana toteuttaa.

Työväenvaltaistunut työväenliike oli sen sijaan omaksunut kärkimiestensä keskuudessa päinvastaisen kannan sosialismin tieteellisyydestä. Työväenliikkeen johtajat olivat vuoteen 1899 mennessä omaksuneet näkemyksen, jonka mukaan sosialismi oli tieteellinen oppi talousjärjestelmän oikeanlaisesta järjestämisestä. Suomenkielisen sosialistisen kirjallisuuden lisääntyminen oli saanut heidät etsimään yhteiskunnallisten epäkohtien syitä tuotantovälineiden yksityisomistuksesta, kapitalistisesta yhteiskunnasta. Aiempi työväenliike oli etsinyt selitystä yhteiskunnallisiin epäkohtiin psykologisista tekijöistä, kuten ihmisen itsekkyydestä ja rikkaiden ahneudesta. (Soikkanen 1961, 83–84.) Turun työväenpuolueen perustavan kokouksen Tampereen työväenopistoa käsittelevässä evästyskeskustelussa opiston opetuksen sisältöjä moitittiin kansantaloustieteen uusimpien virtausten puuttumisesta. Työväenopistoa pidettiin kokouksessa puolueellisena ja kansantalousoppien osalta vanhakantaisena, jonka syyksi katsottiin kunnanvaltuuston edustajista koostunut johtokunta. Suutari Lehtiö katsoi, että jos kunta saa yksin määrätä työväestön sivistyksestä, niissä opetetaan

vanhentuneita taloustieteen oppeja. (Suomen Työväenyhdistysten edustajain kokouksen pöytäkirja 1899.)

Siitä huolimatta, että työväenopisto ymmärrettiin tieteellisen ja puolueettoman tiedon vapaaksi yhteiskentäksi, tieteellisyydellä oli rajansa työväenopiston johtokunnan puheenjohtajalle E. S. Yrjö-Koskiselle. Senaattoriksi ja vapaaherraksi aateloitun isänsä Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen (vuoteen 1882 Georg Zacharias Forsman) tavoin E. S. Yrjö-Koskinen oli vannoutunut snellmanilaisen kansallisuusajattelun kannattaja. Hän (Yrjö-Koskinen 1897) ei uskonut tieteellisen tiedon levittämisen riittävän ihmisen sivistämiseksi, sillä Snellman katsoi ihmisen olevan pohjimmiltaan kulttuuriolento. Snellman uskoi ihmisen muodostuvan sosialisointin ja kulttuuriympäristön tuloksena. Ihmisellä oli kuitenkin siveellisen luonteen kasvatuksen ansiosta kyky nousta vaikuttamaan tähän määrääjäänsä valtiollisen toiminnan kautta. (Pulkkinen 1987, 165–166; Liikanen 1995, 125; Ojakangas 1997, 93–95.)

E. S. Yrjö-Koskinen katsoi vastaavasti ihmisen kulttuuriolentona tarvitsevan sivistyäkseen tieteellisen tiedon lisäksi tietoa inhimillisen elämän siveellisestä päämäärästä. Ihmisen siveellisen päämäärän määrittelee yksilön kulttuuri (Yrjö-Koskinen 1897, 152–153; Saari 2011, 145). Työväenopiston avajaispuheessa E. S. Yrjö-Koskinen vastustikin positivismia ja aika ajoin sosialismin kuulunutta tietoisuutta, joka uskoi tieteen kykyyn vastata lopulta kaikkiin ihmistä askarruttaviin elämänkysymyksiin. Hän torjui työväenopiston opetuksessa ”tieteen uusimpien tulosten” opettamisen, elleivät ne synnyttäneet ihanteita ja tehneet kuuntelijaansa nöyräksi. Tieteellisenkin opetuksen tuli perustua ihanteille ja ihmisen siveellisen päämäärän tavoittelemiselle. E. S. Yrjö-Koskisen torjuessaan ”tieteen uusimpien tulosten” opettamisen työväenopistossa hän vaikuttaa löytävän opetuksen ihanteet ja siveellisen päämäärän isänmaallisesta ja kansallisesta mielestä:

"Kaikki "tieteen uusimpien tulosten" [esittäminen], joka aina synnyttää itsekylläisyyttä ja kopeata rehentelyä, yhtä varmasti kuin todellinen vakava tiede synnyttää ihanteita ja tekee nöyräksi, todistamattomien väitösten nojalla on sopimaton laitoksessa, jonka tarkoituksena, kuten ohjesäännöt selvään sanovat, on "herättää ja vireillä pitää tiedon ja valistuksen halua sekä isänmaallista ja kansallista mieltä" (Yrjö-Koskinen 1899).

Yhteenveto

Miten siis työväestön sivistämisestä kiinnostunut sivistyneistö perusteli työväestön sivistämisen tärkeyttä Tampereen työväenopistokeskustelussa ja minkälaisen tehtävän se antoi Tampereen työväenopistolle yhteiskunnassa? Tarkastelemalla Tampereen työväenopiston perustamisesta esitettyjä julkisia puheenvuoroja voidaan todeta, että työväestön sivistämiseksi tarkoitettun opiston tärkeyttä pyrittiin perustelemaan ensisijaisesti tämän sivistyneistön kokemilla yhteiskunnallisilla ongelmilla. Työväenliikkeen sivistyneistö oli huolissaan työväestön heikosta tilasta, jonka pelättiin

johtavan yhteiskuntarauhan järkkymiseen sosialistisen kumouksen muodossa. Sivistyneistö esitti työväenopistokeskustelussa ratkaisuksi työväenkysymykseen äänioikeuden laajentamisen, itsekasvatuksellisten parannuskeinojen tukemisen sekä sosialismin torjumisen tieteellisen tiedon avulla. Työväestön tuntema veto sosialismiin ei kuitenkaan ollut ainoa sivistyneistön kokema yhteiskunnallinen ongelma, vaan myös Venäjän keisarin antama postimanifesti vuonna 1890 ja helmikuun manifestin valmistelu 1898 toivat synkkiä pilviä sivistyneistön taivaanrantaan. Sivistyneistö pelkäsi Suomen suuriruhtinaskunnan autonomian menettämistä, jonka seurauksena isänmaallinen ja kansallinen kansanvalistus katsottiin tarpeelliseksi ulottaa myös kaupunkien työväestöön.

Tampereen työväenopiston tehtävä määrittyi sivistyneistölle näiden yhteiskunnallisten ongelmien kautta. Vahvasti suomenmieliset Kaarlo Rehnström, E. S. Yrjö-Koskinen ja Severi Nyman korostivat, että työväenopiston tehtävänä oli kasvattaa työväestössä isänmaallista ja kansallista mieltä. Tätä tehtävää tukemaan työväenopiston tuli tarjota tietoa muun muassa oman maan kulttuurista, historiasta ja taloudesta. Työväestön yhteiskunnallinen asema huoletti eniten vanhasuomalaista Aukusti Dahlbergia ja nuorsuomalaista A. H. Karvosta, jotka katsoivat työväenopiston tehtäväksi sekä itsekasvatuksellisten keinojen että yhteiskunnallisen tiedon tarjoamisen. Molempien puheenvuorojen mukaan työväestön tuli oppia huolehtimaan henkisestä hyvinvoinnistaan sivistyksen avulla, jotta ruumiillinen tehdastyö ei johtaisi työväestöä Karvosan sanoin "henkiseen kuolemaan". Työväenopiston tehtävä yhteiskunnallisen tiedon tarjoajana rakentui Karvosella ja Dahlbergilla erityisesti 1890-luvun äänioikeuskysymyksen ympärille. Karvosella työväenopistojen tarkoituksena oli välillisesti tukea yhtäläistä äänioikeutta, sillä hän uskoi muun sivistyneistön hyväksyvän äänioikeuden laajentamisen, jos työväestö olisi hankkinut itsellensä sivistystä. Dahlbergille työväenopiston tehtävänä oli päinvastoin hillitä vaatimuksia yhtäläisestä äänioikeudesta, sillä sivistyneelle työväestölle riittäisi, kun se pääsi osallistumaan yhteiskuntaan vanhasuomalaisten kautta.

Työväenyhdistys ja siihen läheisesti liittynyt sivistyneistö katsoi, että työväenopisto täyttää tehtävänsä levittämällä tieteellistä ja puolueetonta tietoa. Tieteellisen ja puolueettoman tiedon oli tarkoitus valistuksen hengessä ohjata yhteiskunnan kehittämistä oikeaan ja edistykselliseen suuntaan. Ennen kaikkea sivistyneistö halusi pitää työväenopiston puolueristiriitojen ulkopuolella vetoamalla tieteellisyyteen. Tästä huolimatta työväenvaltaistunut työväenliike syytti Tampereen työväenopistoa puolueellisesta opetuksesta, sillä se oli jättänyt opetusohjelmansa ulkopuolelle kansantaloustieteen uusimmat virtaukset. Työväenopiston opetuksen tieteellisyydellä oli myös suomenmielisille olemassa rajat. Esimerkiksi E. S. Yrjö-Koskisen mukaan tieteellisyys ei saanut uhata työväenopistoa herättämästä isänmaallista ja kansallista mieltä.

Lähteet

Painetut lähteet

- Dahlberg, Aukusti 1991 [1894]. Työväenopistojen tarpeellisuudesta. Teoksessa Valistus, sivistys, kasvat. Kansanvalistuksesta aikuiskasvatukseen. Vapaan sivistystyön vuosikirja no: 32. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, 211–220.
- Kolmas Suomen Työväenyhdistysten edustajain kokouksen pöytäkirja 17.–20.07.1899.
- Karvonen, Aatami 1898. Työväen sivistyspyrinnöistä. Teoksessa Työväen valtuuskunnan kirjasia I. Mihin pyritään? Silmäyksiä Suomen työväenliikkeeseen. 32–65.
- Nyman, Severi 1991 [1899]. Kansanomaisesta opetustavasta. Teoksessa Valistus, sivistys, kasvat. Kansanvalistuksesta aikuiskasvatukseen. Vapaan sivistystyön vuosikirja no: 32. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, 253–261.
- Nyman, Severi 1899b. Työväenopistoista -esitelmä. Kolmas Suomen Työväenyhdistysten edustajain kokouksen pöytäkirja 17.–20.07.1899.
- Tampereen työväenopiston ohjesääntö. 1899.
- Yrjö-Koskinen, Eino-Sakari 1897. Tieteellisestä kasvatustavasta. Kasvatustavallinen aikakauskirja no:34, 151–157.
- Koskinen, Yrjö 1874. Työväen-seikka. Kirjallinen kuukauslehti 1-9, 195–227.

Sanomalehdet

Tampereen lehti (TL).

Nyman, Severi 1899a. Tampereen työväenopiston rehtorin avajaispuhe. TL no:13. 17.01.1899.

Yrjö-Koskinen, Eino-Sakari 1899. Tampereen työväenopiston johtokunnan puheenjohtajan avajaispuhe. TL no:13. 17.01.1899.

Wallin, Eino 1899a. Tampereen työväenopiston alkajaiset. TL no:12. 15.01.1899.

Wallin, Eino 1899b. Tampereen työväenopiston avajaiset. TL no:13. 17.01.1899

Kansalainen. Julkaistu Tampereen Sanomien yhteydessä.

Rehnström, Kaarlo 1891. Tärkeä toiminta-ala Tampereen työväenyhdistykselle. TS no: 12. 18.02.1891.

Kansan lehti (KL)

Nyman, Severi 1901. Kansanvalistustyömme. 19.9.1901 pidetty työväenopiston rehtorin avajaispuhe. KL no:109. 21.09.1901.

Tampereen Uutiset (TU)

Kirjoitus "Tampereen työväenopisto". TU no:10. 17.01.1899.

Kirjoitus "Muuan toivottava asia". TU no:167. 30.10.1894.

Kirjallisuus

Ahonen, Sirkka 2003. Yhteinen koulu. Tasa-arvoa vai tasapäisyyttä? Tampere: Vastapaino.

Alapuro, Risto & Stenius, Henrik 1987. Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.) Kansa liikkeessä. Helsinki: Kirjayhtymä, 7–52.

Apo, Satu 1998. Suomalaisuuden stigmatisoinnin traditio. Teoksessa Pertti Alasuutari ja Petri Ruuska (toim.) Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti. Tampere: Vastapaino.

Haapala, Pertti 1986. Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920. Tampere: Vastapaino & Suomen historiallinen seura.

Heikkinen, Sakari 1997. Palkollisesta proletaariin: työn ja luokan suomalaista käsitehistoriaa. Teoksessa Raimo Parikka (toim.) Työväestö ja kansakunta. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 68–98.

Huuhka, Kosti 1990. Kansalais- ja työväenopistotoiminnan historia 1899–1979. Jyväskylä: KTOL ry.

Jussila, Osmo 2009. Suomi suuriruhtinaskuntana 1809-1917. Teoksessa Osmo Jussila, Seppo Hentilä ja Jukka Nekakivi (toim.) Suomen poliittinen historia 1809–2009. Helsinki: WSOY, 9–100.

Kanerva, Unto 1986. Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta. Tampereen työväenyhdistys 1886–1986. Tampere: Tampereen työväenyhdistys.

Karjalainen, Erkki 1986. Suomen vapaan kansansivistystyön vaiheet. Espoo: Weilin+Göös.

Kemppinen, Lauri 2007. Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen kansan sivistysideologia - sivistystä ja hyvinvointia. Teoksessa Juhani Tähtinen ja Simo Skinnari (toim.) Kasvatus- ja koulukysymys Suomessa vuosisatojen saatossa. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura, 207–242.

Koski, Leena 2006. Kansansivistyksen kansaa etsimässä. Teoksessa Jukka Tuomisto ja Petri Salo (toim.) Edistävä ja viihdyttävä aikuiskasvatus. Aulis Alanen aikuisopetuksen laatua etsimässä. Tampere: Tampere University Press, 59–84.

Koski, Leena 2011. Sivistystyön ihmiskäsitys: villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi. Teoksessa Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.) Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 159–183.

Lammi, Emmanuel 1949. Puoli vuosisataa työväenopistotyötä Tampereella. Taustana esittelyä kaupungin varhaisemmista sivistysharrastuksista. Tampere: Työväenopisto.

- Liikanen, Ilkka 1995. Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Mylly, Juhani 2006. Edustuksellisen kansanvallan läpimurto. Helsinki: Edita.
- Nest, Mauri 2005. Kansan, sivistyksen tähden. Severi Nourmaan vaiheita kansallisen murroksen vuosina. Tampere: Pilot-kustannus Oy.
- Ojakangas, Mika 1997. Lapsuus ja auktoriteetti. Pedagogisen vallan historia Snellmanista Koskenniemeen. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Pulkkinen, Tuija 1987. Kansalaisyhteiskunta ja valtio. Teoksessa Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.) Kansa liikkeessä. Helsinki: Kirjayhtymä, 54–69.
- Rasila, Viljo 1984. Tampereen historia 2. 1840-luvulta vuoteen 1905. Tampere: Tampereen kaupunki.
- Saari, Antti 2011. Kasvatustieteen tiedontahto. Kriittisen historian näkökulmia suomalaisen kasvatuksen tutkimukseen. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Sintonen, Matti 2002. Empirismi ja Positivismi. Teoksessa Ilkka Niiniluoto & Esa Saarinen (toim.) Nykyajan filosofia. Helsinki: WSOY.
- Soikkanen, Hannu 1961. Sosialismin tulo Suomeen. Helsinki: WSOY.
- Soudenjoki, Sami & Peltola, Jarmo 2007. Köyhä Suomen kansa katkoo kahleitansa. Luokka, liike ja yhteiskunta 1880–1918. Tampere: Tampere University Press.
- Tuomisto, Jukka 1992. Aikuiskasvatuksen perusaineksia. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Vares, Vesa 2000. Varpuset ja pääskysel: nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2000.
- Virtanen, Teuvo 1975. Suomen ensimmäinen työväenopisto 75 vuotta. Tampereen työväenopisto 1899–1974. Tampere: Tampereen työväenopisto.
- Wirilander, Kaarlo 1974. Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870. Historiallisia tutkimuksia no:93. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Ylikangas, Heikki 2007. Suomen historian solmukohdat. Helsinki: WSOY.